

DOI: 10.29295/2311-7257-2019-96-2-15-20
УДК 72.01

Блінова М.Ю.

*Харківський національний університет будівництва та архітектури
(вул. Сумська, 40, Харків, 61002, Україна; e-mail: blinova.marja@gmail.com; orcid.org/0000-0003-0936-0494)*

КОНЦЕПЦІЯ АРХІТЕКТУРИ ЯК МОВИ: МЕТОДОЛОГІЧНІ МЕЖІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ

Стаття присвячена розкриттю поняття «мови архітектури» в методологічному плані досліджень з теорії архітектури. Оглянуто підходи різних вчених до використання цієї концепції в своїх роботах. Позначено межі та перспективи використання моделі «мови», а також проблематику дотичних понять «смысл» та «інтерпретація» в архітектурних дослідженнях.

Ключові слова: мова архітектури, семіотика, текст, смысл, комунікація, інтерпретація, методологія.

Вступ. У зв'язку з досягненнями і стрімким розвитком в середині ХХ століття лінгвістики і появою такого напрямку як структуралізм і пізніше – семіотика, стало повсюдним тлумачення багатьох культурних явищ через призму «мови», і архітектура не виняток. У рамках цього напрямку відбулося деяке «методологічне примирення» двох полярних концепцій, що існували в історії архітектури: одна з яких розглядала «мову архітектури» лише як метафору, друга стверджувала мову у якості основної категорії досвіду будь-якої людської діяльності (і архітектури в тому числі). Саме в рамках архітектурної семіотики відбулося професійне усвідомлення і розвиток риторичної метафори «мови архітектури» і онтологічної концепції архітектури як мови. Адже архітектура є мистецтвом, а мистецтво, кажучи словами Ю.М. Лотмана, є один із засобів комунікації, тому що «усіляка система, що служить цілям комунікації між двома або багатьма індивідами може бути визначена як мова» [1, с. 19].

Таким чином, якщо подивитися глибше, то ми виходимо на розуміння «мови» як комунікаційної системи, що користується знаками, впорядкованими особливим чином і саме в такому трактуванні воно використовується найчастіше стосовно до архітектури. І тут ми стикаємося з тим, що з одного боку метафорично це цілком зрозуміло і доречно, а з наукового боку – не зовсім осмислено і структуроване. Комунікативний аспект «мови архітектури» залишається як би «між рядків»

обговорень проблем архітектурної форми, композиції, пропорції, масштабу навіть з позицій пануючого нині інтерпретативного мислення. Досліджуються різні проблеми, в яких визначаються й інтерпретуються комунікативні смисли архітектурних елементів як знаків і символів, але суть цієї «мовної» комунікації в архітектурі залишається поза полем зору теорії. Таким чином, істинною проблемою, яка лежить в основі «мови архітектури» є проблема комунікації в архітектурі.

Матеріали і методи досліджень.

Словосполучення «мова архітектури» можна вважати досить традиційним, його досить часто можна зустріти в текстах присвячених проблемам архітектури, тож застосувавши метод порівняльного аналізу цікаво буде з'ясувати методологічну доцільність та особливості застосування цього поняття в сфері теорії архітектури. Багато авторів, які користуються великим авторитетом у професійній галузі, використовували ці слова у своїх роботах – це і «Язык и метод художественного проектирования» В.Л. Глазичева, і «Художественный язык архитектуры» А. В. Іконнікова, і «Пластический язык архитектуры» А. А. Тіца, і «Язык архитектуры постмодернизма» Ч. Дженкса і багато інших [2,3,4,5]. При цьому цілком зрозуміло, що деякі автори застосовують поняття «мова» щодо архітектури більшою мірою метафорично (А. А. Тіц, В. Л. Глазичев), ніж категоріально, маючи на увазі уявлення про мову як засіб виразу і передачі інформації. Таке вживання не носить характер

наукового, тому що саме поняття «мова архітектури» ні в одній з робіт цих авторів не розкривається і не обговорюється, а подається як сама собою зрозуміла метафора.

Найбільш повно питання про мову архітектури ставитися у монографії «Художня мова архітектури» А. В. Іконнікова, де вводиться та обґрунтовується розуміння архітектури через мову. Підставою для цього служить на момент написання книги широке поширення інтерпретації проблем культури методами семіотики. Модель мови архітектури у Іконнікова розглядається через опозицію «форма – зміст»: «...матеріальні елементи і простори архітектури можуть розглядатися й як знаки, що несуть інформацію, що складається у складний багатогранний зміст. Система архітектурних форм, що несе смислові значення, використовується як засіб комунікації між людьми у процесі людської діяльності. Вона відповідає тому загальному визначенню мови, що запропоновано семіотикою – наукою о знакових системах. ... Знаки архітектурної форми несуть сигнали, які орієнтують у просторі та служать організації практичної діяльності» [3, с. 10]. Так само в роботі розглядається можливість «прочитання» форми на основі різних кодів і отримання з цього «прочитання» різної інформації – про просторові структури, функціональне призначення, конструкції і технології будівництва та ін. Поряд з цим автор виділяє особливий шар значень, в якому конкретність форми складається в єдність ідейно-образного змісту, відповідно поняттю художньої мови архітектури. Не дивлячись на відносність і суперечливість такого трактування мови, автор вказує на одну з найважливіших специфічних особливостей художньої мови (зокрема архітектурної) по відношенню до мови природної. Цією особливістю є наявність спільних структурних закономірностей, які утворюють зрозумілий для кожного шар висловлення міжнародних культурних спільностей, який несе загальнолюдські цінності [3, с. 12].

Така спільна основа комунікації набуває на сьогоднішній день все більшу

актуальність з огляду на активність процесів культурної глобалізації та пов'язаних з ними проблем. Стосовно до архітектури це, перш за все, проблеми втрати індивідуальності локальних утворень і проблеми створення адекватної гуманістичної моделі глобальної комунікації в архітектурі.

Досить конкретне, хоча і суперечливе визначення мови архітектури можна знайти в роботі А.П. Мардера «Естетика архітектури». Він структурує це поняття і пропонує три його змістовних аспекти: мова архітектурної науки, мова архітектурного зображення і мова архітектурних форм. Останній визначається як «спосіб транслявання глядачу інформації, закладеної архітектором у предметно-просторову форму, спосіб змістовного сприйняття архітектурної форми» [6, с. 129]. Однак автор чітко вказує на умовність такого поняття – «Поняття «мова архітектури», стосовно повідомлення (інформації), яку зчитує глядач з архітектурної форми й переходить в архітектурний образ, може використовуватися лише умовно, як метафора» [6, с. 132].

Спроба розгляду способів архітектурної комунікації на підставі семіотики шляхом проведення аналогій із мовою була зроблена і Ч. Дженксом в його книзі «Мова архітектури постмодернізму». Однак автор, виділяючи такі лінгвістичні категорії як «метафора», «слова», «синтаксис», «семантика», інтерпретує їх у рамках архітектури метафорично, цілком усвідомлюючи умовність такої аналогії [5, с. 42].

Мета дослідження полягає в розкритті поняття «мова архітектури» в методологічному плані досліджень з теорії архітектури. Позначено межі та перспективи використання моделі «мови архітектури» при вивченні комунікативних особливостей архітектури.

Результати дослідження. Аналогія між архітектурою та мовою стала класичною ще в епоху Відродження. Так дослідники Дж. Кларк і П. Крослі у своїй книзі «Архітектура і мова» сходяться на думці, що, починаючи з Вітрувіанського порівняння живопису і поезії, в епоху гуманістичного Відродження ця аналогія стала

центральною принципом теорії архітектури. Пошук канону архітектури був пов'язаний з літературними канонами латині, зокрема класичної латинської риторики, які класифікували, визначали, і задавали рамки художньому досвіду. І класичні ордери, та набори правил їх побудови були розроблені теоретиками архітектури Ренесансу як пізнавана архітектурна граматики і синтаксис. На цій класично бездоганній основі аналогія архітектури-мови в усіх її проявах увійшла в основну течію Ренесансу і далі – історії архітектури як теорія проектування і практичний спосіб класифікації знання. Індивідуальні стилі майстрів архітектури зв'язувалися з літературними стилями, архітектура порівнювалася з красномовством – як мистецтва обидва володіють корисністю (комунікативною) і приємністю (емоційною силою). Еволюція архітектурних стилів прирівнювалася до повільного розвитку «природної мови», характер архітектурної композиції зіставлявся з лінгвістичними конструкціями: елементи і частини будівель як слова в реченні. Ця лінгвістична аналогія дала архітектурі теоретичний каркас і словник критики, а також у своїй літературній (переважно латинської) референції сприяла підвищенню академічної респектабельності самої архітектури та професії [7, с. 8].

Однак метафора архітектури як мови що використовувалася в переносному сенсі не могла приховати фундаментальної різниці між мовними та візуальними формами. Надалі теоретики 18-19 ст., зокрема Г. Лессінг, піддали критиці цю аналогію і запропонували поняття меж у мистецтві. Саме Лессінг розробив класичну модель розрізнення наративного (поетичного) і презентативного (візуального) способів вираження [8]. Основними моментами критики мовного підходу в архітектурі були (і залишаються) такі: архітектура не дозволяє виражатися настільки ж точно і ясно як мова, і не має розмаїття національних мов; архітектурні елементи на відміну від слова в мові не довільні, а засновані на сталості законів буття (фізичних та онтологічних); внутрішні якості архітектури взаємопов'язані з технічними можливостями та естетичними цінностями, а ні з

наслідуваними «фонетичними» особливостями скульптури і живопису. Таким чином, виділилися дві крайні позиції, одна з яких передбачає мову як основну категорію досвіду людської діяльності, інша ж визначає кожен систему описів і уявлень про світ як генетично різний дискурс. Ці два підходи щодо мови та архітектури, в кінцевому рахунку, уперлися в питання граматики. Адже архітектурний знак сприймається зовсім інакше, ніж слова в тексті, на відміну від вербальних текстів мистецтво не може побудувати дискретних лінійних послідовностей що несуть інформацію. Архітектура як органічна єдність сприймається єдиним цілим і невимовно ніяким іншим способом окрім як через саму себе. А правила побудови архітектурної форми, засновані на законах фізики і роботі матеріалу (тектоніка), які починаючи з ХХ століття все менше є «правилами», тому що сучасні матеріали і способи будівництва знімають практично всі обмеження (крім хіба що закону гравітації).

Ці дві крайні позиції знайшли свій розвиток і деяке примирення в ХХ столітті в дослідженнях структурної лінгвістики і семіотики, у яких мова представлялася моделлю для всіх символічних систем, не виключаючи й архітектуру. Якщо будь-яка людська діяльність є виразною, і всі способи її вираження (вербальні та візуальні) визначено особливою структурою свідомості, структурою в основному мовною, то архітектура поряд з іншими візуальними мистецтвами теж текстуальна. Такий підхід до архітектури знайшов найбільш широке поширення в архітектурній семіотиці. Розгляд архітектури як знакової системи, що має певні формальні властивості, дуже важкий, тому що доводить рухливість, мінливість синтаксичних правил та їх значень і, відповідно, неможливість моделювання архітектурної мови з точки зору повноцінної системи знакового спілкування.

Однак тут необхідно вказати на деяку особливість семіотичного розгляду архітектури як мови в методологічному плані. М. Ю. Лотман кажучи про те, що «усіляка система, яка служить меті комунікації між двома або багатьма індивідами, може бути

визначена як мова» навряд чи керувався формальною логікою [1, с. 19]. По-перше, мова розглядається як певна модель досліджуваного явища. Як якась особлива його предметність, як одна з багатьох, що необхідна для системного представлення об'єкта дослідження. По-друге, таке предметне уявлення найкращим чином відображає саме комунікативний аспект досліджуваного об'єкта. По-третє: предметність мови безпосередньо пов'язана з мисленням і свідомістю людини, і проявляє себе через «читання» та інтерпретацію людиною певної інформації.

Обговорення результатів. Широкі інтерпретативні можливості по відношенню до об'єктів культури взагалі, та архітектури зокрема, було відзначено багатьма дослідниками. Саме про таку «ангажованість» свідомості в різних ситуаціях розуміння говорив Р. Коллінгвуд, коли стверджував, що читаючи кодекс Феодосія, історик виконує роботу розуміння по-різному: або розуміє в тому сенсі, що читає і перекладає; або оцінює ситуацію, описану в документі; або стає в позицію учасника описуваних подій і відповідним чином їх переживає [9, р.283]. Про цю ж ситуацію писав у своїх дослідженнях з естетики Р. Інгарден. Він стверджував, що все починається з «певної установки свідомості», що розрізняє в архітектурній споруді або «храм», або «твір архітектури», або ще якусь ідеальну реальність хоч дійсно і існуючу на основі певного матеріального об'єкта будівлі, але що істотним чином виходить за межі його властивостей [10, с. 209-210].

Таким чином, застосування поняття «мови» в дослідженнях архітектури автоматично тягне за собою проблематику «читання», тобто сприйняття, розуміння та інтерпретації. Тут слід зазначити, що на сьогоднішній день в осмисленні цих процесів теорія архітектури ґрунтується переважно на досягненнях в галузі психології, символічних теоріях і феноменології. Дані сфери знання представлені в архітектурній науці досить скромно і розрізнено, являючи собою не загальнотеоретичну базу в рамках теорії архітектури, а скоріше автономні авторські концепції. До таких,

безумовно, можна віднести дослідження Р. Арнхейма, О.Г. Габрічевського, Кр. Норберг-Шульца, Г. Башляра, Ч. Дженкса, О.Г. Раппапорта та ін.

Однак необхідно зауважити, що дослідницька увага здебільшого приділяється саме вивченню «сприйняття», що ж стосується процесів розуміння та інтерпретації архітектурного середовища, то тут в теорії архітектури мається серйозна прогалина. Одним з найкращих доказів цього є той факт, що наразі усі наявні дослідження архітектури з застосуванням семіотичних методів зосереджені на питаннях морфології та семантики, в той час як розділ прагматики оминається й досі. Ч. Дженкс в «Мові архітектури постмодернізму» оминув це питання без особливих пояснень, Умберто Еко в «Функція і знак. Семіологія в архітектурі» також стикнувся з труднощами прямого переносу структурно-лінгвістичних понять до сфери архітектури щодо стійкої відповідності між одиницями мови та їх читанням [1, 11]. Узагальнюючи правила артикуляції по відношенню до архітектури Еко приходиться до висновку, що «...архітектура насправді спирається на інші коди, які не є власне архітектурними, і виходячи з яких споживач розуміє смисл архітектурного повідомлення» [11, с. 241].

Тож підіймаючи проблему розрізнення власне «сприйняття» і «розуміння» як різних процесів, треба ґрунтуватися на традиційному їх трактуванні в психології, яка відносить їх до різних рівнів свідомості людини. Так «сприйняття» зазвичай трактується як «пізнавальний психічний процес, який полягає у відображенні людиною предметів і явищ, у всій сукупності їх якостей при безпосередньому впливі на органи чуття» [12, с.188; 3]. І якщо проблематика сприйняття хоч якось вже розроблена в теорії архітектури, то феномен розуміння як «виду мислення: проникнення в сутність феномену шляхом встановлення зв'язків між його елементами, які відображаються системою понять» досі не опановано [12, с.170]. Також існує значна різниця в об'єктах «сприйняття» і «розуміння», а також в результатах. Об'єктами сприйняття є конкретні предмети і

явища дійсності. Результатом процесу сприйняття стає побудований образ, як суб'єктивне бачення реального світу, сприйманого за допомогою органів чуття [12, с.188; 3]. Об'єктами розуміння в свою чергу є: інформація, знання, значення, текст. Результатом же цього процесу є смисл [13, с. 36]. Якщо образ у сприйнятті є відображення дійсності, то смисл є одночасно і конструкт і стан свідомості, тобто розуміння специфічно якраз саме тим, що породжує смисли [14, с.100].

Таким чином, стає очевидним, що «розуміння» більш складна для дослідження категорія, у зв'язку з чим і виник такий напрям у філософії як герменевтика, яка досліджує теорію і практику тлумачення, інтерпретації та розуміння текстів, але переважно літературних. У теорії архітектури також робилися спроби застосування герменевтичного підходу до досліджень архітектури, однак вони переважно зосереджені в сфері іконографії пам'яток архітектури (П.В Капустін, С.С. Ванеян).

На понятті «смисл» необхідно зупинитися більш детально з огляду на те, що існують значні різночитання в його вживанні і загальноприйняте тлумачення відсутнє. Видатний психолог Д.А.Леонт'єв пояснював це тим, що «за поняттям «смисл» – ховається не конкретна психічна структура, що допускає однозначну дефініцію, а складна багаторівнева смислова реальність, приймаюча різні форми і що виявляється в різних психологічних ефектах» [15, с.105.]. Як відомо, по відношенню до об'єктів матеріальної дійсності смислом часто називають конкретне призначення речі, її функцію. Умберто Еко спробував застосувати таке тлумачення смислу до архітектури в рамках семіотики і виявив непродуктивність такого підходу, тому що вийшло, що сенсом є фізична функція – «архітектурний об'єкт означає певну форму проживання в ньому», смислом сходів буде «можливість піднятися-спуститися», смислом дверей буде «можливість увійти» і т.д. [11, с. 208, 226].

Також великий інтерес має поняття смислу, вибудоване психологією в рамках діяльнісного підходу, де розуміння

смислу обумовлюються різними аспектами життєдіяльності особистості. Найбільш близькою бачиться позиція А.Н.Леонт'єва. Розглядаючи проблему взаємодії суспільства і особистості, А.Н. Леонт'єв говорить про те, що для людини на початку смисл виступає як загальноприйнятий, і лише потім як особистісний смисл [15, с.155, 207]. Для індивіда же смисл втілюється за допомогою значень і залежно від ситуації, активізує прийняття тієї чи іншої його суспільної ролі [15, 155].

Цікавим також є момент певної «загальності» смислу, що затверджується деякими психологами. Так на комунікативну природу і наявність загальних смислів вказував Альфред Адлер: "Ознака всіх справжніх сенсів життя – це те, що вони є загальними, тобто такими смислами, які інші можуть розділяти і приймати для себе ... Смисл можливий лише в комунікації: слово, яке означає щось лише для однієї людини, було б позбавлене сенсу. Те ж відноситься до наших цілей і дій; їх єдиний сенс – сенс для інших" [16]. На контекстуальність смислу і його конструктивну природу вказував і Дж. Б'юдженталь: «Ми конструємо смисли подій, виходячи з того, ким ми є і чим є об'єкти, включені в цю подію» [Цит по 17, с. 49].

Треба відзначити, що про специфічну спрямованість свідомості на смисл (інтенціональність) саме в архітектурі говорив у своїх дослідженнях Р. Ингарден. Вчений стверджував, що в сприйнятті архітектури необхідно розділяти архітектурну форму як таку, і уявлення про неї у свідомості. А смислом є ті особливі духовні предметності, які конститууються свідомістю, але не є частиною реального світу. Відповідно інтенціональність створює смисл предмету, який, ґрунтуючись на деякому реальному спорудженні не ідентичний йому [18, с. 214, 230-231].

Висновки. При всій переконливості та очевидності трактування архітектури в поняттях інших дисциплін (лінгвістики, семіотики та ін) потрібно завжди пам'ятати, а в методологічному дослідженні це положення стає головним, що предмет знання не тотожний об'єкту вивчення: він є продуктом людської пізнавальної

діяльності і підпорядкований особливим закономірностям, що не співпадають з закономірностями самого об'єкта. Іншими словами: архітектура це не мова, не текст і не знак, це наше дослідне мислення вбачає в архітектурі якісь аспекти, які найкращим чином позначаються і пояснюються розумовими конструкціями "мова", "текст", "знак" і т.д. Умовність такого підходу знаходить своє підтвердження у висловлюваннях такого авторитету семиотики як Умберто Еко: «...семиологія є наукою не лише о знакових системах як таких, але вивчає усі феномени культури, як *якби вони були* системами знаків...» [11, с. 133]. І, звичайно ж, застосування вищенаведених конструктивів повинно мати свої межі і бути виправданим з точки зору науки. В іншому випадку ми маємо справу виключно з літературною метафорою яка до науки особливого стосунку не має.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Лотман Ю.М. Структура художественного текста. *Об искусстве*. СПб., 1998. С. 19-43.
2. Глазычев В.Л. Язык и метод художественного проектирования. *Декоративное искусство СССР*. 1973. № 11. С. 23-25.
3. Иконников А. В. Художественный язык архитектуры. М.: Искусство, 1985. 175 с.
4. Тиц А.А., Воробьева Е.В. Пластический язык архитектуры. М.: Стройиздат, 1986. 312 с.
5. Дженкс Ч. Язык архитектуры постмодернизма. М.: Стройиздат, 1985. 136 с.
6. Мардер А.П. Эстетика архитектуры: теоретические проблемы архитектурного творчества. М.: Стройиздат, 1988. 216 с.
7. Architecture and Language. Constructing Identity in European Architecture / edited by Georgia Clarke, Paul Crossley. Cambridge, UK, 2000. 237 p.
8. Лессинг Г.Э. Лаокоон, или о границах живописи и поэзии. М.: ХЛ, 1957. 520 с.
9. Collingwood R. G. The Idea of History. Oxford: Oxford University Press, 1946. 372 p.

10. Ингарден Р. Исследования по эстетике. М.: Издательство иностранной литературы, 1962. 572 с.
11. Эко У. Отсутствующая структура: Введение в семиологию / Пер. с ит. В.Г. Резник, А.Г. Погоняйло. СПб.: Петрополис, 1998. 432 с.
12. Бродовська В. Й., Патрик І. П., Яблонко В. Я. Глумачний словник психологічних термінів в українській мові. Київ: ВД «Професіонал», 2005. 222 с.
13. Nevorotov V. Cognition and meaning. Hamburg: Anchor Academic Publishing, 2014. 157 p.
14. Щедровицкий Г.П. Знак и деятельность. М.: Восточная литература РАН, 2005. 464 с.
15. Леонтьев А.Н. Деятельность, сознание, личность. М.: Политиздат, 1975. 304 с.
16. Адлер, А. Смысл жизни. *Философские науки*. 1998. №1. С.15-26.
17. Леонтьев Д.А. Психология смысла. М.: Смысл, 1999. 487 с.
18. Ингарден Р. Исследования по эстетике. М.: Издательство иностранной литературы, 1962. 572 с.

Блинова М.Ю. КОНЦЕПЦІЯ АРХІТЕКТУРИ КАК «ЯЗЫКА»: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ГРАНИЦЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ. Стаття посвящена раскрытию понятия «языка архитектуры» в методологическом плане исследований по теории архитектуры. Обозначены границы и перспективы использования модели «языка» при изучении коммуникативных особенностей архитектуры, а также перспективы построения моделей осмысления и интерпретации средовых ситуаций человеком.

Ключевые слова: язык архитектуры, текст, коммуникация, смысл, семиотика, прагматика, интерпретация, методология.

Blinova M. ARCHITECTURE AS A LANGUAGE: METHODOLOGICAL BORDERS AND PERSPECTIVES OF USING. The article is devoted to disclosing the concept of "language of architecture" in terms of its methodological potential in studies of communicative aspect of the architecture. The boundaries and the prospects of using the "language" model and procedures of understanding and interpretation in architecture were discussed.

Keywords: language of architecture, text, communication, sense, semiotics, pragmatics, comprehension, interpretation, methodology.